ՄԱՍԻՔ

(Տես յէջ 313)

Թէպէտ և ստոյգ է թէ այս լերանս կազմութիւնն և փոփոխութիւնըն եղած է հրաբղխային զօրութեանց ձեռքով, յորոց անժխտելի սասանութիւնքն ալ յառաջ եկած են, սակայն դեռ բոլորովին ստոյգ չեն անոր բոց կամ նիւթ արձըկելը 'ի պատմական ժամանակս։ Վասըն զի մեր Նախնեաց հնագոյն յիշատակն Մեծ փլածին վրայ, յորմէ եղաւ և վիճն, հրոյ և ծխոյ վրայ չի խօսիր. այլ «լեռըլ տանն յահագին իմն շարժմանէ, զոր պատմեն որք բազմաշըրջութեամբ՝ Պըտղոմեայ ապարիզք՝ զընակութիւն մարդկան չափեցին». և Հայոց վիպասանքն ալ Արտաշէս Բ ի և անոր որդւոց ժամանակ, չեն յիշեր զՄասիս։ Ս. Եփրեմ կը յիշէ, թէ գրեթէ յամի 340—1 մեծ երկրաշարժ և պատառմունք եղեր են Հայոց լերանց վրայ. ծխով և բոցով, լերինք իրարու զարնուեր և դարձեալ միացեր են, բայց Մասիս անունը չի դնէր[1]։ Նոյնպէս Երևանայ սասանութեան ատեն պատմչաց մէջ հաւատարմագոյնն Զաքարիա Սարկաւագ՝ Մասեաց շարժը և ներգործութիւնը չի յիշեր. իսկ ուրիշ յիշատակագիր մը կը պատմէ զշարժն «ի յԱւագ լեառն, Մասիսէ մինչև 'ի բլուրն Շամիրամայ». ուրիշ մ'ալ առանց Մասիսի անունը տալու՝ լերանց պատառուածը կը յիշէ և բոց ծիրանացեալ անոնցմէ։ Բայնէկս գերմանացի ճանապարհորդին պատմածն ալ չստուգուեցաւ, թէ յամի 1783 յ'3 յունուարի, և 'ի 22 փետրուարի, հեռուէն Հիւսիս–Արևելեան կողմէն Մասեաց վրայ կրակի բոց տեսնուեր է. կ'ըսեմ չստուգուեցաւ, վասն զի վերջէն Էջմիածնի վարդապետք և այն կողմերուն բնակիչքն ըսին թէ երբէք այնպիսի բան տեսած չեն։ Մեր դարուն յամի 1814 սառի մեծ կոյտ մի Մասեաց վրայէն փրթաւ և ինկաւ, և ոմանք ռամիկ ժողովրդէն կարծեցին թէ անոր մէջ Նոյեան տապանին կտորներէն գտան։— Սակայն հին հրաբղխային զօրութիւնն՝ որ այնքան դարերէ 'ի վեր դադրած էր, մեր ատեն նորէն երևցաւ, ահաւոր նշանով և աղետալի արգասիքներով. յամի 1840 յուլիս 2 ին ըստ Նոր տոմարի, արեգական մտնելէն կէս ժամ առաջ, օդը պարզ և հան-

1 Ս. Եփրեմի այն գրուածը որ է ընդդէմ անոնց որք երկրաշարժը կը համարէին թէ երկրիս ուռելէն կ'ըլլայ և ոչ թէ պարզապէս Աստուծոյ կամքէն, մեր Նախնեաց հայկական թարգմանութեան մէջ կը պակսի, և յունարէն բնագրին մէջ կը գտնուի, յորմէ առնուած է և լատինն. At dicite nobis rursus modum, quomodo per terraemotum *Montes Armeniae* ab invicem dissiti, in mutuum quasi conflictum impellantur; ita ut *ignis* videatur excitari, plurimumque *fumare*, en sic satis etiam longa loci intercapedine remotis; rursusque locorum intervallis disjuncti montes, singuli suo ordine ac loco consistant? Quis ergo hunc modum adnunciaverit?— (Գործք Ս. Եփր. հտ. գ. 48):

digitised by A.R.A.R.@

դարտ էր, երկրի այնպիսի ահաւոր ցնցումն եղաւ և գոռում գոչում մը լեռնէն մինչև հեռու տեղեր, որ լողներու և գիտուն քննողներու վկայութեան համեմատ՝ երկրիս ամենէն սաստիկ շարժումներէն մին համարուեցաւ։ Այս եղաւ գրեթէ կրկին անգամ՝ աչք գոցելու բանալու միջոց, թէպէտ և վերջէն ժամ մի տևեց տկարացած ներգործութիւնը։ Առաջին րոպէին բոլոր հազարամեայ շէնքեր աներևութացան իրենց բնակիչներովը. Ս. Յակովբայ վանքը իրեն աղբիւրովը վար ինկաւ, և վհէն դուրս ցատքող ահաւոր քարերն հեղեղի պէս վար գլորելով մեծ և բազմամարդ Ակոռի աւանագիւղը տկար տփոյ մը պէս ջախջախեցին, և բնակիչներովը և ամենայն իրովք հողոյ տակ թաղեցին։ Եւ ի կրակի գունով ծուխը Մասեաց գագաթէն վեր բարձրացաւ, և սաստիկ ծծմբոյ հոտը տարածուեցաւ. հարիւր կենդինար ծանրութեամբ, 250—300՛ և աւելի շրջապատով քարեր հինգ վեց մղոն հեռու նետուեցան. քարանց, սառերու, հողոյ և աղմոյ խառնուրդը լերան հիւսիս—արևելեան կողմը ծածկեց մինչև Երասխայ եզերքին մօտերը։ Ոմանք ի սկզբան կարծեցին թէ լերան գագաթէն կտոր մը փրթելով այսչափ մեծ վնաս հասուց, և այսպէս ալ լրագրաց մէջ հրատարակուեցաւ, ինչպէս Հելուետիոյ մէջ յամի 1806, Ռոսպէրկ լեռան կտոր մի փրթելով Կոլտոյ հովտին վրայ ինկաւ, և անոր մէջ գտնուող երեք գիւղերը կործանեց. բայց Վակներ գերմանացւոյ մանր քննութիւնը, որ երեք տարի վերջը հոս եկաւ 1844, և վկայութիւն ականատեսից[1], և ոմանց թուղթը՝ զոր նոյն օրերը առ մեզ գրեցին, և որք մեր դիւանաց մէջ կը պահուին, անտարակոյս հաստատեցին՝ որ լերան դնդերաց ներքին հրաբղխային բռնութիւնը թէպէտ և բոցաշունչ չէր, բայց ոգեօք և շոգեօք պատառուածներ առաջ բերաւ, վհին հին և մեծ պատառուածին վրայ, արևելեան և հարաւ—արևելեան կողմէն, այն կէտէն՝ զոր Հայք կարմիր քարափ կ'անուանէին, սև մուխ արձըկելով և կարմրագոյն ծուխ մը. մինչդեռ ահաւոր ապառաժները կը ցնցէր, օդոյ մէջ ցրուելով ձեռակերտ շինուածները ամբողջովին, ինչպէս որ միաբան վկայեցին Հայք, Քուրդք և Թաթարք՝ որոնք իրենց հօտին պահպանութիւն կ'ընէին վհէն վեր արօտի մէջ։ Միայն պարզ հրեղէն ծուխ չէր արձակուածը, թէպէտ և կարմիր էր, այլ նաև ջրեղէն շոգի կար, որ նոյն գիշեր եկած անձրևէն իմացուեցաւ, և որ այն կողմերը չի հանդիպիր

1 Այս ամէն հանդիպածներուն գլխաւոր վկայ և պատմիչ էր «Սաղաթիէլ Խոճայեանց», եղբայր «Ստեփան Աղայի», որ Ակոռի գիւղին գլխաւորն էր և ասպնջական Բառոտի որ և բոլոր իւր ընտանեօքը այն սարսափելի գիշերը աներևոյթ եղաւ: Սաղաթիէլ նոյն ժամանակ գիւղէն վեր արտերու մէջ կը գտնուէր, մղոն մը և աւելի հեռու արևմտեան կողմէն: Նոյնը վկայեցին նաև Նասիպ Մկրտչեան և Յովհան Յովհաննիսեան, որոնց թարգմանըն էր առ Վակներ՝ Աբովեան գիտնականն և առաջին այցելու Մասեաց գագաթան: Նոյն ժամանակը մեզի գրուածներն ալ նոյն տեղէն՝ ասոնց համաձայն են:

digitised by A.R.A.R.@

այն եղանակին և օդոյ պարզութեան ատեն ։ Քիչ վերջը ծխոյն գոյնը փոխուելով թանձր սեւութիւն մ'առաւ, երբ սարսափելի ժայռից պայթմանց, և մեծամեծ դուրս նետուած քարերուն ձայնը տկարացաւ. իսկ այս ժայռերը և քարերը և հողային հոսանքը գրեթէ 25 ռուս մղոնաչափ վերստ տեղ 20'—200' թանձրութեամբ ծածկեցին, և յուլիս 6 ին նորէն երկրաշարժ մ'եղաւ որ առաջին ժայթքմանէ դուրս նետուածները վերէն վար մղեց. յուլիս 8 ին նորէն երեք անգամ երկրաշարժ եղաւ մեղմ կերպով։ Լերան վերին կողմերուն ձեւը փոփոխութիւն չի կրեց, ինչպէս որ ոմանք կը պատմէին, այլ միայն ստորոտն և վհին եզերաց մաս մը. Ս. Յակոբայ աղբիւրը գրեթէ ցամքեցաւ, և անոր արեւելեան կողմէն խրամ մը բացուեցաւ 20' խորութեամբ և 30' լայնութեամբ, ուսկից պղտոր և ծծմբահոտ ջուր կը վազէր. Ս. Յակոբայ վանքին վրայ գլորած քարերը բարձր հովիտ մը ձեւացուցին, և բլրոյ նման ժողովեցան եկեղեցւոյն և անոր պարտիզին վրայ ։ Նոյնպէս նաև Ակոռին աւերակաց տակ թաղուեցաւ. անոր աղբիւրը ծծմբոյ համ առաւ և դառնացաւ, Գինոյ գետոյն (Գարասու) յատակին մաս մ'ալ լեցուեցաւ ։— Դուրս նետուած քարերուն գլխաւոր տեսակներն էին որձաքար և պորփիւր, փայլուն բիւրեղներ փէլտսփաթի, որոնք առաջին երեւցող պասալտը և հրաբղխային եղնգնաքարը obsidian ծածկեցին ։— Այս ամէն երեւոյթներէն հետեւցուցին որ Մասիս հին ատեն սոսկալի հրաբուղխ մ'էր, և հիմա ալ դեռ բոլորովին մարած չէ, հրահալ նիւթերը անոր խորերը իջեր են. և կարծես թէ ջրամբար կամ մեծ ծով մը կայ, անոր մէջտեղը ձեանց հալելով և այլ և այլ ճեղքուածներէն ներս թափանցելով, ուսկից շատ քիչ բան դուրս կ'ելնէ, և Գինոյ գետը միայն՝ որ պէտք էր ամառ ատեն շատնալ՝ ձմեռ ատեն աւելի առատ կ'ըլլայ. այս պատճառաւ կը կարծուի թէ ներսէն ջուր կ'ընդունի ։ Այսպէս ներսէն և դրսէն ջրոյ առատութիւն և սառոյց ըլլալով, բաւական չեղաւ որ հրաշունչ ճեղքուածներ առաջ բերէ Մասիս. այլ և շոգւով, ջրով և աղմով գործը լմնցուց, որով կրակի ժայթքմունքէն քիչ պակաս մեծամեծ վնասներ հասուց ։— Հումբոլտ մեծ երկրագէտն (որ յամի 1829 Բառոդի հետ Արարատեան լերանց քննութեան կ'ուզէր գալ) կը համարի թէ Ասիոյ մէջ երեք մեծ շրջակայք կան հրաբղխից, յորս արեւմտեան կողմէն է երկիր Ատրպատականի, Հայոց, Ափշեռանի և Կովկասու. իսկ կեդրոն և կէտ անոնց ստորերկեայ ներգործութեանց՝ Արարատեան լերինքն են ։— Վերոյիշեալ մեծ երկրաշարժըն սաստիկ եղաւ Մասեաց արեւելեան կողմը. Նախճաւան գաւառին մէջ գրեթէ 6000 տուն կործանեցաւ, նոյնպէս ոչ սակաւ 'ի Շարուր, 'ի Մակու, և հարաւային կողմը 'ի Պայէզիտ, արեւմտեան կողմը 'ի Սուրմառի. իսկ հիւսիսային կողմը, երկրաշարժէն՝ աւելի մեծ եղաւ կործանումն և աւերմունք ։ Երկու մեծամեծ պատառուածներ առաջ

digitised by A.R.A.R.@

եկան Քարահունջ Համբատայ Սիւնեաց գիւղին մէջ, և բնակչաց կարծեաց համեմատ՝ հրեղէն քարեր ալ վեր կը նետէին։ Քանի մը տարի ետքը կարծուեցաւ որ գիւղիս մէջ եղած մեծ պատառուածը գոցուեր է, բայց վերջի տարիներս նորէն լայնացաւ, այնպէս որ յամի 1889 բնակիչք ուզեցին փոխել իրենց բնակութեան տեղը։

Մասեաց վրայ յաճախ կը հանդիպին մասնական շարժմունքներ տարբերաց, այսինքն հիւսք ձեան և սառուցի վար գլորումներ. տեղացւոց ըստածին համեմատ՝ քան տարին անգամ մը կտոր մը փրթելով վար կ'իջնայ քարի հետ խառնուած, և ասոնցմէ՝ Մորիէ անգղիացւոյն կը ցուցընէին վհին վերին բերնին վրայ մեծ կոյտ մը, զոր կարծեմ՝ թէ Հայք Սառցատուն կ'անուանէին, և որ տարուէ տարի աճելով՝ շատ կը ծանրանայ, և ներսէն ալ քայքայելով, կը գլորի կ'իյնայ լերան կողին վրայէն անդնդոց մէջ, ահագին ձայնով և սարսափելի զօրութեամբ. ուստի նոյն ճանապարհորդն՝ ասոր կը յարմարցընէ աշխարհահռչակ Տասսոյ իտալացի դիւցազներգակ քերթողին հետեւեալ տողերը.

Treman le spaziose atre caverne,
L'aer cieco a quel rumor rimbomba.
Թնդան ընդարձակ քարայրք արջնաթոյրք,
Բոմբիւնս որոտան առ դղորդն՝ այերք կոյրք։

Արդեօք ինչ բանի պիտի նմանցընէր սա Ակոռւոյ կործանման վերոյիշեալ ձայներն և աղէտքը։

Տէր Յովհան Ոսկերչեան իւր պատմական Յիշատակարանին մէջ հարիւր տարի առաջ, այսպէս կը գրէր այս շարժմանց և կործանմանց վրայ. «Ես Յօհան քահանայ Մարտիրոսեան Էջմիածնի, 'ի 26 ամի կենացս, այն է ի 20 օգոստոսի ՌՄԼԶ թուին Հայոց 1788, վասն ուխտից նպաստութեանց աղօթատեղեաց սրբոյ Հայրապետին Յակովբայ Մծբնացւոյն, յաւուր ուրբաթու ընդ երեկս՝ իջաք յայգիս գեղջն Արկուռւոյ, որք ի ստորոտս լերին են. և գայր մեզ ձայն 'ի վերուստ 'ի լեռնէն իբրև ահեղ որոտման կամ մեծամեծ թնդանօթից. և հարցեալ ցշինականս գեղջն, թէ զինչ իցեն այսպիսի ահագին դղրդմունք և գոչումն լերինն. և նոքա տեղեակս արարին զմեզ, թէ ձիւնն փլանի, և անտի արձագանգք ձորոցն թնդան. իսկ մեք ընդ առաւօտն հայեցեալ իբր առ փոր լերինն, տեսաք զի յարևմտից կուսէ առապար մի փլուզեալ էր զձիւնն դիզացեալ 'ի վերայ իւր, և թանձրութիւն փլուածոյն երևիւր իբր 8 կամ 10 բոպէս մարդաքայլ ճանապարհի»։ — Բաւական սաստիկ և նորօրինակ ձայներ կը լսուին ամառ ատեն սառերու ճարճատմամբ, ցորեկէն ետքէ ամենէն աւելի տաք երկու ժամերու ատեն. դարձեալ սարսափելի ձայն կը հանեն հեղեղի նման վար վազող անձրևք խառն քարերու հետ, նոյնպէս փայլատակունք և ելեկտրական երևոյթներ շատ պայծառ կ'ըլլան

digitised by A.R.A.R.@

հոն։ Թուի թէ այս ամէն բանի ականջալուր և ականատես եղեր է մեր հին աղօթողն, որ կը խնդրէ՝ Յասոյի պէս նմանաձայնութեամբ՝ աղաղակել «ի լեռնատարաւի բնդմանէ, ի վիմագոր և ի քաւարագնաց քարէ»։

Սանդամանդ. Ջուրջ.— Օդաբանական տեսութեամբ նշանաւոր է Մասեաց ձեան կամ մշտնջենաւոր սառամանեաց սահմանին բարձրութիւնը, որ Եւրոպիոյ Ալպեանց վրայ չի հասնիր մինչև 9000′, կովկասու վրայ հազիւ մինչև 15,000′ կը հասնի, իսկ Աւագ Մասեաց վրայ որ գրեթէ քանի մը աստիճան դէպ 'ի հարաւ կ'իջնայ քան միւս լեռները մինչև 13,000′։ Հիւսիսային ստորոտին վրայ՝ որ տափարակ է աւելի, ձեան սահմանը աւելի վար է, և խիտ սկլիկ névé ընդարձակ դաշտերը կը ծածկէ. իսկ հարաւային կողմը աւելի սրածայր ըլլալով՝ ձեանց սահմանն ալ բարձրագոյն է, և թուխ յատակին վրայ ճերմակ մանեկի ձևեր կազմելով, ընդարձակ ձորերու ջրանցից մէջ կը մնան։ Եւ այս է զարմանալին՝ որ թէպէտ Աւագ Մասիս մինչև 9250′ կամ 3000′ լերան գագաթէն մինչև 'ի վայր մշտնջենաւոր ձիւնով ծածկուած է, բայց գագաթէն հարիւր ոտք վար մեծ ժայռ մը կայ սև և մերկ, ոչ այնչափ ուղիղ և սրածայր դրից պատճառաւ, այլ բնագիտաց կարծեաց համեմատ, ձեան մետաղական նիւթոց բաղաւորութեան համար։ Իսկ հարաւային կողմը տեղ մնայուն տեղ է մինչև 12,000′, մինչ հիւսիսային կողմը՝ աւելի վար։ Այս կողմը միայն կը գտնուի Պառնատ կամ Պառնատոն մեծ վիհն բերանը, զոր մեր աղգայինք Պառցատուն կ'անուանէին, որ թէպէտ շատ ընդարձակ բան մը չէ, բայց նման է բոլորովին Ալպեանց և ուրիշ լեռանց ծանօթ սառնակներուն, և ձիւնալից ծործորներէն վար ըլլալով՝ բոլոր ձիւները անոր վրայ կը գիզուին. երկայնութիւնն է մղոն մը, իսկ լայնութիւնը՝ 160—300 Ջ. լեռան 7500—9500′ բարձրութեան մէջտեղ։— Ջիւնագծին բարձրութեան պատճառ կը համարուին՝ կլիմայն կամ Արարատեան նահանգին օդոյն ցամաքութիւնը, Մասեաց՝ ուրիշ լերանց հետ հաղորդակցութիւն չունենալն, զոր առնին ովկասեանք և Ալպեանք, որով քիչ ձիւն կու գայ հոս, և երբասխայ դաշտն՝ որ հիւսիսէն և արևելքէն լերկ և ողորկ լեռներով շրջապատած է, ընդունելով արեգական ճառագայթից ցոլմունքը, օդը կը տաքցընէ և ցրտութիւնը կը մեղմացընէ։

Մասեաց վրայ ուրիշ նշանաւոր օդային երևոյթ մ'ալ կը տեսնուի, զոր գիտեն գեղացիք և քննող ճանապարհորդք. այսինքն, դաշտին երեսէն վեր բարձրանալը գոլորշիով խառն օդոյ. վասն զի ամառ և աշնան առեն գիշերը և արշալուսին լերան գագաթը բոլորովին յլատակ և պայծառ կ'երևի, բայց արեգական ծագելէն վերջը դաշտին վրայ՝ տաքցած օդն ալ կը սկսի բարձրանալ դէպ 'ի լերան կողերը, և ձեան սահմանը հասնելուն պէս՝ չոչի կը դառնայ, և ամպ մը ձևացը-

digitised by A.R.A.R.@

նելով՝ գրեթէ արեգական ծագմանէն երեք կամ չորս ժամ ետքը լերան գագաթը կը ծածկէ մինչև 3000՝, և անոր չորս կողմը կը դառնայ մինչև արևուն մուտքը. և երբ գետինը կը զովանայ և ալ ևս տաք օդ վեր չի բարձրանար, ամպը կը փարատի, և դարձեալ կապոյտ երկնից տակ սպիտակ կը փայլի լերան գագաթը. իսկ Երասխայ դաշտին չորս կողմը դանուած լեռներն այն հզանակին բոլորովին ազատ ըլլալով ձիւնէն, որոշ և պայծառ կ'երևնան ըստ ամենայնի, և միայն Մասիս խորհրդաբար քօղարկեալ կը մնայ։ Այս պատճառաւ շատ անդամ ամպով ծածկեալ կը նկարուի պատկերաց մէջ, և գագաթը տեսնել փափաքողները կը տանջէ։

Այս կողմերուն բնակիչներն իբրև եղանակաց որոշիչ նշան կը համարին՝ Մասեաց վրայ ձիւն իջնալը և դիզուիլը, և ապա հալիլը, և լերան գալար կողերուն երևնալը, և ըստ այսմ մշակութեան գործերը կը պատրաստեն և կը կատարեն. հիւսիսային կողմանց բնակիչքն ալ՝ որ Արարատեան դաշտին մէջ կը բնակին՝ փոխանակ հարաւ ըսելու կ'ըսեն Արևելք, Արևմուտք, Հիւսիս, Մասիս։— Մասեաց ձիւներուն համեմատական նուազութեան համար՝ ջրերն ալ առատ չեն, և շատ չոր կը համարուի, մանաւանդ եթէ Արագած լերան հետ բաղդատուի, յորում գրեթէ քառասուն աղբիւր կայ, իսկ ասոր վրայ հազիւ երկու կամ երեք. թէպէտ և ոչ սակաւ վտակներ 12,000՝ բարձրութենէն վար կ'իջնեն լերան կողերը ոռոգելու համար, բայց խճախառն և աւազուտ ըլլալով ջրերն կը կորսուին, և խոր և անմատչելի ձորերու մէջ կ'իջնան, և քիչերն ալ մինչև ստորոտին մօտերը հասնելով աղբիւրներ կը ձևացնեն, թէպէտ և ասոնք ալ աղմուտ գետնին և պնդացեալ մխրոյ մէջ կ'ընկղմին, որով սովորաբար Մասիս ցամաք կը համարուի, և ջրհեղեղին յիշատակին հակատիպ պատկեր մը կը ներկայացընէ, որուն վերջին հանդիսարան համարուած է։— Ձիւներուն հալելովն և ստորնախառն խճից քակուելովն՝ վերէն վար կ'իջնան Որդնուկք կոչուածները, զոր Թուրքք Զիշլաղ կ'անուանեն. որք որդնաձև և փայլուն պաղածներ են, և մէջը վճիտ ջուր կայ՝ շատ համով և քաղցր. անոր համար Երևանայ վերջին սէրտարն ամառ ատեն Ակռուոյ կողմերը գալով, փնտռել և բերել կու տար անոնցմէ։

Այս գաւառիս միակ մնայուն գետն է Սեռաւ չուր Գառաւառ կոչուածը, որ լերան հիւսիսային կողման ստորոտէն կը բղխի, Դաշպուռաղն գիւղին հարաւէն, դանդաղ կերպով դաշտին մէջ վազելով կը դառնայ դէպ յարևելահարաւ և յերասխ կը թափի, խոր վիրապայ դիմացը. վարի կողմերը շատ անդամ տղմուտ և ջրոտ տեղեաց կերպարանք կ'առնու և կ'ածի երբոր ուրիշ մանր վտակներ ալ կու գան կը միանան իրեն հետ։ Ուղղակի հիւսիսէն դէպ 'ի հարաւ Ակռի գիւղին անուամբ գետակ մ'ալ կը թափէր ասոր մէջ, որ մեծ

digitised by A.R.A.R.@

պատառուածին սառամանեաց վրայէն անցնելով, Ս. Յակոբայ քովէն մեծ ձորի մը մէջէն յԱկոռի կ'իջնար, երկուքն ալ թողլով իր աջ կողմը՝ այն է արեւելք. նոյն ձորէն դէպ 'ի առաջ երթալով կը կորսուէր, և աւանին բնակչաց պիտոյից հազիւ կը բաւէր։ Մեր նախնիքըն այս գետը Գինոյ գետ կամ Գինեգոյն գետ կ'անուանէին, Գինոյ բլրոյն անուամբ, որ նոյն է կարծեմ Թաքեալթուլին հետ։— Այս բլուրը 6652' բարձրութեամբ երկուց Մասեաց մէջտեղ առանձին գագաթով մը վեր կը բարձրանայ, և անկէ վեր արեւմուտք—հիւսիսային կողմը Սէրտար-պուլաղ լեռնակը կայ 7050' բար`րութեամբ։

Այս բլուրը Երեւանայ Հիւսէին խան կողմնակալին և անոր հօս շինել տուած աղբեր անուամբ կոչուած է. այս կողմնակալն ամառ ատեն գեղագնացութեան համար հօս կու գար, ուստի և ըստ այնմ ալ բնակութիւններ շինած էր, որք բոլորովին կործանեցան Ռուսաց հօս մտնելովն։ Աղբիւրը քարեհամ է, չորս կողմը աւազան մի կայ 10' երկայնութեամբ և 5—6' լայնութեամբ, ջուրը 3' խոր կ'երեւնայ, և է պայծառ և մաքուր։ Այս տեղեր զուարճալի և խոտաւէտ են, Քրդաց հօտերուն մակաղատեղ և իրենց բնակութիւն. Ակոռւոյ բնակիչներն ալ ատեն մը այս տեղերս կը վայլէին։ Այս Գարասու գետն Վերին կամ Մեծ կ'անուանուի, վասն զի ուրիշ երկու գետեր ալ կան, մէկը Միջին անուամբ, որ նոյն կողմերէն բղխելով, քիչ մը վար քան զառջինը յԵրասխ կը թափի, միւսն Ստորին կամ փոքր Գարասու, Սատարակայ և Շարուրայ միջասահմանին դիմացը Պուրալան բլրոյն քովէն նոյնպէս յԵրասխ կը թափի։

Շարուրեանեցի։

Քանի մը ամիս յառաջ լրագիրք ծանուցին թէ ուսումնական հետազօտութիւն մը յանձնուած էր յաշխարհն Հայոց՝ Շանդր ամուսնաց.

Ճանապարհորդք քիչ ատենէն կը վերադառնան 'ի հայրենիս՝ կատարեալ առողջութեամբ. Թէպէտ և մեծ նեղութեանց հանդիպելով այն դժուարին ուղեւորութեան մէջ։

Հետերնին կը բերեն երկրագիտական և բուսաբանական ընտիր հաւաքմունք մը Արարատ լերան վրայ ժողվուած՝ մինչև 3500 մէդր բարձրութեամբ։ Ունին նաև բազմաթիւ մարդաբանական յիշատակք, և կարեւոր ազգագրական հաւաքման մը հետ նաև երկու հազարէն աւելի լուսանկարք։

digitised by A.R.A.R.@